

Opis projektu

Czynniki i procesy kształtowania krajobrazu sakralnego na przykładzie obszaru Międzynarodowego Rezerwatu Biosfery "Karpaty Wschodnie"

Przedmiotem projektu jest krajobraz sakralny. Ten typ krajobrazu jest jednym z głównych problemów badawczych geografii religii (Jackowski 2003). Studia w tej dziedzinie koncentrują się na problemie przemiany krajobrazu naturalnego i kulturowego pod wpływem rozwoju funkcji religijnej oraz na wzajemnych relacjach pomiędzy *sacrum* a otaczającą ją przestrzenią. *Sacrum* i *profanum* to jeden z głównych podziałów rzeczywistości kulturowej. *Sacrum* obejmuje kategorie rzeczy i działań wydzielonych poza określoną społeczność jako święte, skutkiem czego podlegające czci religijnej. W odróżnieniu *profanum* jest zdefiniowane jako sfera rzeczy nieświętych, świeckich. Krajobraz sakralny kształtował się w zasadzie od momentu pojawienia się człowieka, a jego współczesny stan jest wynikiem procesów zachodzących przez kilka stuleci. Przedmiotem badań w ramach projektu objęto zwłaszcza relacje zachodzące między poszczególnymi religiami a szeroko rozumianym środowiskiem przyrodniczym kształtującym krajobraz, a także relacje między takim krajobrazem a aktywnością religijną człowieka. Szczególna uwaga zostanie zwrócona na czynniki wpływające bezpośrednio lub pośrednio na kształtowanie krajobrazu sakralnego w różnych religiach i wyznaniach oraz na procesy, które zachodzą w krajobrazie pod wpływem rozwoju funkcji religijnej.

Szczególne położenie geopolityczne badanego obszaru sprawiło, że na obszarze tym współistniały różne narody oraz religie. Każda z grup wyznaniowych pozostawiała po sobie ślad w przestrzeni w postaci obiektów i miejsc sakralnych, żyjąc we wzajemnym poszanowaniu i zrozumieniu. Ponieważ istotą studiów geograficznych jest rozpatrywanie badanych zjawisk w kontekście przestrzennym, czasowym i ich implikacji społeczno-ekonomicznych na szeroko pojmowane środowisko człowieka, znajduje to również w odniesieniu do podejmowanych działań w ramach projektu. Konieczne jest przy tym uwzględnienie szerokiego tła historycznego, które umożliwiłoby wyjaśnienie genezy rejestrowanych obecnie procesów. Wydarzenia z przeszłości są w tym przypadku kluczem do odczytywania i interpretacji krajobrazu sakralnego. Mieszkańcy badanego obszaru aż do połowy XIX wieku nie odczuwali potrzeby uświadamiania sobie własnej narodowości, dzieląc wspólnie trudy życia codziennego. Wkrótce jednak pod wpływem zewnętrznych impulsów została zachwiana dotychczasowa symbioza kultur i wyznań. Powszechne stało się utożsamianie wyznania z narodowością, a świątynie stały się czynnikiem integracji wyznaniowej i narodowej oraz kulturowej. Przełomowymi wydarzeniami w dziejach mieszkańców badanego obszaru była II wojna światowa, powojenne akcje wysiedleńcze oraz zmiany polityczne. Nowe granice państwowe rozdzieliły historyczne krainy i kultury, a nowi osadnicy ponownie zaczęli „wpisywać” treści sakralne w krajobraz Bieszczadów. Największe zmiany w krajobrazie sakralnym nastąpiły w części północnej badanego obszaru, gdyż tereny te najbardziej ucierpiały w czasie walk powojennych oraz akcji wysiedleńczych. Dziś tylko gdzieś tam, przy starej lipie, jesionie czy dziczącej jabłoni, stoją samotnie przydrożne krzyże. W sąsiedztwie starych drzew odnajdziemy ślady cmentarzy, z nielicznymi nagrobkami. Zdarza się też i tak, że dawne miejsca sakralne są dziś trudne do zidentyfikowania. Dopiero, kiedy porównamy widok z obrazem przedwojennym, posługując się dawną mapą, zdjęciem lub opisem, wówczas pozornie puste doliny ożyją historią miejsc i tradycją zabudowy. Na terenie Bieszczadzkiego Parku Narodowego i otuliny przyroda zawiera ukryte ślady dawnej działalności człowieka. Całość objęta jest ochroną, bowiem ślady te, wraz z zasobami przyrody, stanowią dziedzictwo narodowe. Podobny charakter krajobrazu występuje po prawej stronie doliny Sanu - na terenie Nadsiańskiego Parku Narodowego (Ukraina). Obszar ten położony jest przy granicy państwowej polsko-ukraińskiej i jest niedostępny ze względu na tzw. wojskową strefę kordonną. Jednakże zachowane wsie w pozostałej części badanego obszaru są bardzo interesujące pod względem badawczym, gdzie pozostały często dobrze zachowane oryginalne cerkwie, krzyże przydrożne, czy całe układy wsi, których brak w polskiej części badanego obszaru. Ponadto mieszka w nich ludność autochtoniczna, należąca do tego samego kręgu kulturowego, jaki występował w granicach badanego obszaru do II wojny światowej. Nie znany jest stan zachowania zabytkowych obiektów sakralnych w granicach

badanego obszaru. Wysiedlenia ludności i powojenna polityka przyczyniła się do ogromnych strat w zakresie dziedzictwa sakralnego.

Natomiast po stronie południowej Karpat wysiedlenia dotyczyły kilku miejscowości i związane były z budową sztucznego zbiornika wodnego Starina. Rozwój funkcji religijnej odbywał się jednak w innym kręgu kulturowym i autorkę będzie interesować szczególnie analiza wzajemnych relacji pomiędzy strukturą osadniczą, środowiskiem przyrodniczym, przestrzenią i architekturą sakralną.

Dlatego tak ważne jest podjęcie tego problemu badawczego. Z każdym rokiem ubywa zabytkowych obiektów sakralnych i ich śladów, a także mieszkańców będących świadkami wydarzeń sprzed II wojny światowej, których relacje mają bardzo ważne znaczenie w analizie przemian krajobrazu sakralnego bezpośrednio przed- i po II wojnie światowej. O nowatorskim charakterze projektu świadczy przeprowadzenie kompleksowych badań nad stosunkami wyznaniowymi na obszarze pogranicza polsko-słowacko-ukraińskiego. Zostanie przeprowadzona analiza rozmieszczenia elementów krajobrazu sakralnego w oparciu o mapy historyczne, przetworzone przez oprogramowanie firmy ESRI (ArcView, ArcGIS w ramach GIS BdPN) w odniesieniu do współrzędnych map topograficznych Polski w skali 1:25000 - Państwowy Układ Współrzędnych, 1965).

Publikacja będzie efektem końcowym projektu będzie mieć znaczenie na podniesieniu stanu wiedzy o krajobrazie sakralnym badanego obszaru i stosunków narodowościowo-wyznaniowych oraz przekona do skuteczniejszych działań na rzecz ochrony zabytkowych elementów. Występuje dualizm – z jednej strony istnieje duża ilość podmiotów realizujących statutową działalność związaną z ratowaniem zabytkowych obiektów i miejsc sakralnych. Z drugiej strony widoczny jest brak świadomości społecznej odnośnie zasobów dziedzictwa kultury materialnej i znaczenia opieki nad zabytkami. Ciągłe jest brak powszechnego przekonania, że pozostałości dawnych kultur wymagają zabezpieczenia, a one właśnie tworzą tradycję miejsca. Dlatego powinno objąć się ochroną i konserwacją to, co zostało po dawnych mieszkańcach badanego obszaru, a także nawiązać do dawnej tradycji w bryłach i proporcjach współczesnego budownictwa.

Projekt zakłada praktyczne zastosowanie zebranych wyników. Ponieważ zasoby zabytkowych obiektów i miejsc sakralnych są w różnym stanie zachowania. Zostanie opracowana pełna ewidencja, udostępniona na stronie internetowej Bieszczadzkiego Parku Narodowego, która umożliwi prowadzenie monitoringu przemian.

Każde miejsce cerkiewne powinno zyskać swój wyjątkowy wyraz tak, aby rządziła nim natura, a człowiek mógł się wyciszyć i zamyślić nad urokliwym bogactwem kultury rusnackiej. „Zatopione” wśród zieleni dawne cerkwiska stwarzają warunki do zadumy nad trudnym losem dawnych mieszkańców bieszczadzkich wiosek, jak też do refleksji nad własnym życiem. Dlatego te miejsca wymagają szacunku, a wszelkie działania w obrębie cmentarza – rozważa i nawiązania do tradycji. Przebywanie w takich miejscach budzi zainteresowania przeszłością tych ziem i dlatego bardzo ważne jest akcentowanie tych elementów w programach wychowania dzieci i młodzieży szkolnej oraz w edukacji turystów odwiedzających Bieszczady, zarówno po stronie polskiej, słowackiej jak i ukraińskiej. Historia tych ziem przetrwa tak długo, jak żywa pozostanie pamięć. Dlatego tak ważne jest udokumentowanie oraz otoczenie opieką tych miejsc i obiektów, które przetrwały.

W procesie natomiast kształtowania współczesnego krajobrazu sakralnego wydaje się konieczne opracowanie katalogu wzorów projektów architektonicznych na podstawie przetworzonych przez specjalistów wzorów tradycyjnej zabudowy, w nawiązaniu do tradycyjnego elementu konstrukcyjno-dekoracyjnego oraz form zagospodarowania terenu. W projekcie zostaną zaproponowane uwagi dotyczące lokalizacji nowych obiektów sakralnych, kształtowania ich otoczenia, w tym wysadzenie gatunków drzew i krzewów zgodnie z warunkami siedliskowymi, rzeźbą terenu i tradycją.

Autorka pragnie podkreślić, że proponowany projekt badawczy stanowi pogłębienie dotychczasowych studiów prowadzonych w ramach pracy doktorskiej w Zakładzie Geografii Religii Instytutu Geografii i Gospodarki Przestrzennej UJ pod kierunkiem prof. dr hab. A. Jackowskiego oraz prac badawczych w ramach Planu Ochrony Bieszczadzkiego Parku Narodowego. Autorka zdaje sobie sprawę z rozmiaru zjawiska, jakim jest krajobraz sakralny i w przyszłości zakłada, że takie studia powinny być pogłębiane, zwłaszcza z uwzględnieniem innych religii i obszarów geograficznych.